

Menno L. Hoeksema

De puinhopen herbouwen? Reflecties.

Bilthoven, voorjaar 2018.

© 2018 M.L. Hoeksema, Bilthoven.
Alle rechten voorbehouden.
All rights reserved.
Citeren met bronvermelding toegestaan.

1. Bijzonder geval?

Oefening van de vrije geest (1). Einde van vanzelfsprekendheden.

1.

Wat is gewoner dan iemand vragen hoe laat het is?

Maar de juiste tijd, hoeveel tijd van een etmaal voorbij is, hoeveel uren van die bepaalde dag verstreken zijn, hangt af van waar op aarde je je bevindt. De plaatselijke tijd is afhankelijk van de lengtegraad. Gegeven het feit dat de omtrek van de aarde 360 lengtegraden telt en de aarde één omwenteling om haar as volbrengt in 24 uur, is het op iedere lengtegraad in oostelijke richting eigenlijk 4 minuten later en in westelijke richting 4 minuten vroeger dan op de naastliggende lengtegraad. Om voor de hand liggende praktische redenen gaan wij niet op deze manier met de tijd om, maar is de aarde volgens internationale afspraken onderverdeeld in tijdzones. Ten behoeve van wereldwijde activiteiten zoals de luchtvaart geldt Greenwich Mean Time (GMT) als standaardtijd. Ook dit berust op een internationale afspraak en wel deze, dat de nulmeridiaan, de nulde lengtegraad over de voorstad van Londen Greenwich loopt. De plaatselijke tijd van een locatie op aarde kunnen wij uitdrukken in uren GMT plus of min X, waarbij X een natuurlijk getal is van 1 tot en met 11. GMT plus of min 12 is de datumgrens. Op een plaats op één uur ten oosten van de datumgrens is het ten opzichte van een plaats op één uur ten westen daarvan niet 2 uur later, maar 22 uur vroeger.

Er zijn verschillen tussen deze geografische datumgrens en de feitelijke, afhankelijk van plaatselijke omstandigheden en van economische en politieke factoren.

2.

Augustinus heeft gezegd: Wat is de tijd? Wanneer iemand het me vraagt, weet ik het. Wil ik het echter uitleggen aan iemand die het vraagt, dan weet ik het niet.

Er zijn twee onverenigbare visies op tijd.

Volgens 'de uiterlijk objectief statische visie' verwijst het concept tijd naar de temporele relaties tussen gebeurtenissen in de natuur of de wereld en is het menselijk bewustzijn van tijd daar een afgeleide van.

Volgens 'de innerlijk subjectief dynamische visie' is het precies omgekeerd en is tijd een aspect van de innerlijke ervaring en het bewustzijn van de mens en is de tijdsorde van de wereld een afgeleide projectie daarvan.

Volgens de statische visie bestaat tijd buiten ons bewustzijn in de werkelijkheid. Tijd zou de achtergrond of het raster zijn waarop gebeurtenissen een temporele positie hebben. Deze opvatting van tijd wordt ook aangeduid als kosmologische tijd of universele tijd. Zij is al uitvoerig uitgewerkt door Aristoteles. Hij omschrijft tijd als het getal van de beweging in relatie met een eerder en later. Beweging voor zover deze aanleiding geeft tot tellen. Zoals beweging een voortgaande opeenvolging is, zo is tijd dat ook. Is de getelde tijd afhankelijk van de beweging, dan is er sprake van relatieve tijd. Is de getelde tijd onafhankelijk van de beweging, dan is er sprake van absolute tijd.

Volgens Aristoteles is tijd iets van de buitenwereld, een kenmerk van de physis, de natuur. In de latere natuurwetenschap is dit de dominante visie. Er zijn wel verschillende varianten van. In de relativiteitstheorie is de snelheid van tijd gerelateerd aan ruimte, massa en zwaartekracht. In nog modernere natuurwetenschap wordt gesproken over deeltjes die teruggaan in de tijd. Ondanks de verschillen blijft de kern steeds hetzelfde. Tijd is iets dat meetbaar, deelbaar en onderzoekbaar is, als onderdeel van de natuur buiten ons bewustzijn.

Dit is dus slechts één benadering van tijd. Strikte aanhangers van deze visie zouden eindigen zonder doel, richting, betekenis en oriëntatie. Immers, voor oriëntatie is een standpunt of oriëntatiepunt nodig. Om je in de tijd te oriënteren, moet je een positie in de tijd innemen. De statische tijdsvisie kent echter geen nu, geen heden. Er zijn wel vele meetmomenten, maar er is geen 'dit moment'. De tijd beweegt niet; er is geen wezenlijk verschil tussen toekomstige en verleden tijd.

In de dynamische of subjectieve visie wordt gesproken over ervaren tijd, beleefde tijd, tijd van de ziel, innerlijke tijd, enzovoort. Uitgangspunt is het hier en nu en de ervaring van of in het actuele heden. De enige tijd die eigenlijk bestaat in deze visie, is de tegenwoordige tijd. We leven vandaag, op dit uur en in deze minuut en seconde. Alles wat we over andere tijden beweren, betreft modellen die gegrond zijn in ons huidige bewustzijn. Het is binnen dit heden dat we herinneringen aan een vaag verleden en verwachtingen over een onzekere toekomst kunnen hebben. Het heden is geen statisch feit of gegeven moment, maar een veranderlijke dynamische werkelijkheid.

In deze visie is er een essentieel verschil tussen verleden en toekomst, wat rijmt met onze ervaring. Eens zullen we in de toekomst zijn, maar nooit meer zullen we in het verleden zijn. In het verleden waren we wel, maar in de toekomst zijn we nog niet geweest.

Het verschil tussen verleden en toekomst kan echter alleen worden uitgelegd met woorden en werkwoordsvervoegingen die bekendheid met dat verschil al vooronderstellen.

Het grote probleem voor deze visie is dat, hoe dieper we de ervaring en het bewustzijn van en in het heden analyseren, hoe meer concepten we moeten ontleen aan de statische visie van tijd. Termen als stromen en dergelijke zijn ontleend aan de objectieve buitenwereld.

Er is sprake van twee filosofische visies op tijd die niet zonder elkaar kunnen, maar ook niet met elkaar. Onder de tijd schuilt een paradox, die niet kan worden opgelost, hoogstens leefbaar gemaakt.

Mensen articuleren, sublimeren of bedekken de paradox in gedeelde verhalen, symbolische vormen of gewoontes, die samen een derde vorm van tijd genoemd kunnen worden; menselijke tijd.

Deze menselijke tijd komt tot stand door de verhalen in taal die mensen met elkaar delen.

In verhalen wordt de raadselachtige status van het verleden als geschiedenis gevat en uiteengezet. Er wordt onderscheid gemaakt tussen fictie in fictieve tijd en waar gebeurde geschiedenissen die een positie hebben op de kalender.

Volgens Paul Ricoeur is de kalender een van de belangrijkste middelen van de menselijke tijd, om de verbinding tussen innerlijke en uiterlijke, dynamische en statische tijd te leggen. Dankzij de kalender is de eigen individuele ervaring van tijd verbonden met die van tijdgenoten en gerelateerd aan de algemene orde van de geschiedenis.

De kalender is verbonden met de aarde en de natuur. Zij sluit aan bij het ritme van omlopen van de aarde om de zon (jaren en jaargetijden), omlopen van de maan om de aarde (maanden) en omwentelingen van de aarde om haar as (etmalen) en daarmee bij wat wordt genoemd de natuurlijke klok.

Dankzij de kalender bestaat er een historische tijd, een echt verleden, onderscheiden van de fictieve onwerkelijke tijd en fantasie.

En dan is er de tijd als dat unieke ogenblik. Waarop iets bepaalds kan plaatsvinden. Of waarop een bepaald inzicht doorbreekt, in het licht treedt. Waarop iets nieuws ontstaat, begint, wat een doorbraak of transitie blijkt te zijn. Het Kairos moment, ook wel het Messias moment genoemd. Het momentum.

3.

Aan het einde van de negentiende eeuw heerste onder wetenschapsbeoefenaren de overtuiging dat op het gebied van de natuurkunde alles wat te weten is wel zo'n beetje bekend was. Door de technologische vooruitgang van toen werd het echter mogelijk onderzoek te doen onder omstandigheden die tot dan toe onmogelijk waren geweest. Zoals extreem hoge drukken, extreem lage temperaturen, vacuüm, etc. De hiermee behaalde onderzoekresultaten gaven nieuwe impulsen aan de theorievorming. Zo ontstond ruimte voor geheel nieuwe theorieën, doorbraken zoals de relativiteitstheorie, de kwantumtheorie en het atoommodel van Bohr. Hiermee hield de tot dan toe bekende fysica niet op geldig te zijn. Zij behield haar geldigheid ten volle, maar bleek een bijzonder geval, een concrete gestalte te zijn van een oneindig veel grotere, abstractere werkelijkheid. Vanaf toen was het wetenschappelijk universum te groot en veelomvattend om door één persoon in zijn geheel te kunnen worden bevat, waarmee de Homo Universalis uitstierf. Zo zal ook, indien het bijvoorbeeld waar zou blijken te zijn dat er deeltjes bestaan die sneller kunnen reizen dan het licht, indien dus de lichtsnelheid niet de hoogst mogelijke zou blijken te zijn, de tot nu toe bekende kennis een bijzonder geval zijn van een immens veel grotere werkelijkheid. De implicaties hiervan zijn niet te overzien, maar ongetwijfeld van kolossale proporties. Licht schept immers ruimte en tijd. Dan leven wij in een geheel ander universum dan wij tot nu toe hebben gedacht, zoals Einstein tegen het einde van zijn leven mijmerde bij de vraag of het denkbaar was dat de lichtsnelheid toch niet de hoogst mogelijke is.

4.

Wij mensen zijn driedimensionale wezens. Dat wil zeggen: in onze beleving is de wereld zoals deze zich aan ons voordoet driedimensionaal. Wij kennen lengte, breedte en hoogte als ruimtelijke coördinaten. Alles wat wij waarnemen, ondervinden en doen heeft deze drie ruimtelijke dimensies. Anders dan zo kunnen wij niet ervaren.

Door, zoals Einstein deed, de tijd als hypothetische vierde dimensie te beschouwen, wordt onze statische drie dimensionale ruimtetruukheid gedynamiseerd en daarmee vierdimensionaal. Wij leven dan in de tijdruimte, in het interval. Dit is de tijd gedurende welke een bepaalde driedimensionaal gedefinieerde ruimte heeft bestaan.

Aangenomen kan worden dat onze ruimtelijk driedimensionale (of met de tijd vierdimensionale) beleving onze waarneming van de werkelijkheid is. Onze werkelijkheid is een driedimensionale projectie; een werkelijkheidservaring. Zoals de projectie van een kubus op een (tweedimensionaal) plat vlak niet een kubus is, maar de tweedimensionale werkelijkheidservaring daarvan. Dat wij een dergelijke geprojecteerde figuur toch als kubus herkennen, komt doordat wij in de driedimensionale werkelijkheid waarin wij leven deze driedimensionale figuur kennen. En doordat wij de techniek van het perspectief beheersen.

Als wij tweedimensionale wezens zouden zijn en bijvoorbeeld wel lengte en breedte, maar geen hoogte en diepte zouden kennen, zouden wij de tweedimensionale projectie van een driedimensionale figuur zoals een kubus niet als zodanig herkennen. In haar driedimensionale gestalte zou zij immers niet tot onze belevingswereld behoren en ook niet kunnen behoren.

Een tweedimensionaal wezen dat slechts lengte en breedte kent en dus zelf volkomen plat is en in een volkomen plat vlak leeft, kan een oppervlak niet verlaten indien dit aan de lengte en de breedte is afgesloten. Ook een tweedimensionale kluis zou op deze wijze in de tweedimensionale wereld aan de strengste veiligheidseisen kunnen voldoen. Uiteraard zouden driedimensionale wezens zonder enige moeite de volkomen platte kostbaarheden in deze kluis van boven- of onderaf kunnen roven. Voor de tweedimensionale wezens zou dit volstrekt onverklaarbaar zijn; een wonder zo men wil.

Iets soortgelijks zou het geval kunnen zijn in onze drie- respectievelijk vierdimensionale werkelijkheid indien er vijfdimensionale wezens zouden bestaan, of vijfdimensionaal handelen mogelijk zou zijn. Dan zouden er wonderen gebeuren, in onze ogen dan. Of er zou sprake zijn van magie. Wellicht moet bij sommige paranormale verschijnselen in deze richting worden gedacht. Maar dit is speculatie, hoogstens een idee.

Hoeveel dimensies de waarheid bevat is niet te zeggen. Ook niet of het aannemelijk is dat dit er toch drie, of met de tijd mee vier zijn. Wellicht is het geen goede vraag dit te willen weten, in ieder geval niet vanuit onze driedimensionaal begrensde werkelijkheid. Misschien is deze vraag in onze werkelijkheid onbeantwoordbaar, ook al voeren wiskundigen en fysici abstracte wiskundige berekeningen uit waarbij meer dan drie dimensies worden verondersteld, tot 11 aan toe.

De drie- respectievelijk vierdimensionale projectie van de tijd is een rechte lijn. De gebeurtenissen volgen elkaar op.

Wat de vijf- en hogerdimensionale projectie van de tijd zou kunnen zijn, is onbekend en wellicht onkenbaar. Wellicht is ons kennen en ons wat te kennen is een driedimensionale projectie van wat hypothetisch volkomen te kennen zou kunnen zijn.

Het tweedimensionale is een bijzonder geval van het driedimensionale. Het driedimensionale van het vierdimensionale. Enzovoort. Ieder lager dimensionale is een bijzonder geval van het hoger dimensionale. Ieder lager dimensionale, van welke orde dan ook, is een bijzonder geval van het allesdimensionale.

Het allesdimensionale is de hoogste abstractie, het meest omvattende van de natuur, van de kosmos.

5.

De tijd als rechte lijn is dus de vierdimensionale projectie van de allesdimensionale tijd, waarvan wij ons geen voorstelling kunnen maken.

Sinds Einsteins relativiteitstheorie weten wij, hoewel voor velen nog steeds moeilijk te bevatten, dat de loop der tijd langs deze rechte lijn geen constante is. De uitspraak dat een seconde overal, waar dan ook, even lang duurt is onjuist. De snelheid waarmee de tijd verstrijkt, zeg waarmee de klok loopt of misschien beter; op tijd loopt, is verschillend voor objecten die ten opzichte van elkaar bewegen, of die zich bevinden in een zwaartekrachtsveld.

6.

Het is niet gezegd dat het universum waarin wij leven het enige is. Het is mogelijk en bij het meer dan vierdimensionale zeer wel denkbaar dat er meer parallelle universa bestaan. C.S. Lewis verwerkte dit idee in de Narnia Tales. Het meest concreet in deel VI: The Magician's Nephew. Hier is sprake van een aardse tovenaard die met behulp van oeroude kennis een methode heeft ontwikkeld om tussen verschillende universa te reizen. Uiteraard kan men niet weten waar dan terecht te komen. Bij wijze van voorbeeld stellen wij ons nogmaals volkomen platte tweedimensionale wezens voor. Deze leven in een volkomen plat vlak en zo is hun wereld. In een gebouw met meerdere etages leven op iedere etage deze tweedimensionale wezens in hun eigen platte vlak-wereld. Zij kennen elkaars werelden niet en weten niet van het bestaan daarvan. Daarvan kunnen zij niet weten. Mocht er zoiets als geluid vanuit een etage boven of onder de hunne tot hen doordringen, dan kunnen zij voor dit verschijnsel allerlei verklaringen bedenken. Maar de waarheid erover kunnen zij niet kennen, al kunnen zij zelf menen van wel. Uitsluitend een wezen dat hoogte en diepte kent, de derde dimensie, kan hen brengen van de ene wereld naar de andere. Op voor hen onverklaarbare en onbegrijpelijke wijze. Zo zouden zij kunnen weten dat er verschillende werelden bestaan. Maar niet hoe die ten opzichte van en in relatie tot elkaar bestaan. Zelfs niet indien zij door een wezen dat daartoe in staat is in één of meer andere werelden zouden zijn gebracht. Daarvoor is nodig dat zij zelf over het vermogen beschikken hoogte en diepte te kennen, of zich op de een of andere wijze minstens hypothetisch of wiskundig een derde dimensie voor te stellen. Indien of zolang zij dit vermogen niet bezitten, kunnen zij het kennen van hoogte en diepte niet leren. Daarvoor ontbreekt hen de *adeaquatio* (Plotinus), het leervermogen. Indien een ander wezen dat wel hoogte en diepte kent hen er over zou spreken, zouden ze dit niet alleen niet begrijpen, maar zelfs niet geloven dat zoiets bestaat. Volgens hen zou het een mythe of sprookje zijn.

Als wij denken aan meerdere, parallelle universa, moeten wij ons die niet voorstellen als naast (of boven of onder) elkaar bestaande. Parallel is een driedimensionale categorie. Wij kunnen hoogstens het idee of het vermoeden hebben dat er meer universa bestaan. Slechts indien een minstens vijfdimensionaal wezen ons er zou brengen, zouden wij iets van een ander universum kunnen waarnemen. Dit zou dan

op voor ons onbegrijpelijke wijze plaatsvinden en wij zouden spreken van paranormaal, magie of een wonder.

Ons heelal hoeft dus niet het enige te zijn, is dat waarschijnlijk niet. Astronomen en kosmologen spreken van multiversum. Hoeveel universa zijn er dan? Hierop moet wellicht het zelfde worden geantwoord als op de vraag naar het aantal dimensies. Dat is onbekend, onkenbaar en wellicht irrelevant. Al heeft Stephen Hawking kort voor zijn dood op 14 maart 2018 tezamen met zijn Belgische collega Thomas Hertog een publicatie voorbereid die mogelijk een manier bevat om het bestaan van meerdere universa vast te stellen. Wellicht is het verschijnsel getal zoals wij dat kennen, volgens Bertrand Russell een klasse van klassen, in zijn verschijningsvorm aan ons bepaald door het drie- respectievelijk vierdimensionale van ons zijn.

Wel kunnen wij zeggen dat, hoeveel parallele universa er ook mogen zijn, alle behoren tot de natuur, tot de kosmos.

Naast parallelliteit van universa bestaat er ook een hypothese van volgtijdelijkheid. Volgens deze zou op het proces van uitdijing van het heelal na de oerknal een proces van contractie volgen zodanig, dat tenslotte alle massa en energie weer is samengebald en een nieuwe oerknal volgt. Ook dit alles zou, indien het zich op deze wijze zou voltrekken, tot de natuur, tot de kosmos behoren. En van het begrip volgtijdelijkheid kunnen wij het zelfde zeggen als van het begrip parallelliteit; ook dit is een driedimensionale respectievelijk vierdimensionale categorie. Het is denkbaar dat buiten deze vierdimensionale beperking volgtijdelijkheid en parallelliteit niet van elkaar te onderscheiden zijn. In het vierdimensionale twee verschillende intervalprojecties zijn van het zelfde verschijnsel. De eerste tijdachtig, de tweede ruimte-achtig.

Licht schept ruimte en tijd. Als met de oerknal ruimte en tijd zijn ontstaan, wat was er dan daarvoor? Dat is onvoorstelbaar, want hoe kunnen wij spreken van voor de tijd? De term 'voor' vooronderstelt immers tijd.

Intussen is het wel zeker dat de ultieme theorie van ruimte en tijd niet meetkundig is, maar gebaseerd op informatie.

En dat er een relatie is tussen 'bit' en 'it', tussen informatie en materie. Al weet nog niemand wat deze relatie is, hoe deze luidt, hoe deze er uitziet.

7.

Het begrip eeuwigheid wordt gebruikt in drie betekenissen.

Ten eerste als eeuwige duur, als altijd durend. De tijd strekt zich oneindig naar twee kanten uit: toekomst en verleden.

Ten tweede als eeuwig heden. Als er geen statische ordening meer is, maar enkel een verzameling data in de ruimte, een voor eeuwig hier en nu aanwezig, dan is er geen afwezigheid, dat wil zeggen: geen afwezig verleden of afwezige toekomst meer.

Ten derde als eeuwig de tijd. De abstracte vorm van de gewone tijd. Een vorm van onbeweeglijke tijd, zonder duur, verandering of uitgestrektheid, Een aspect van de orde van de werkelijkheid. Volgens Plotinus is de eeuwigheid het voorbeeld voor de

aardse tijd. Met het juiste inzicht kun je zien dat enkel de eeuwigheid echt is, terwijl de aardse tijd slechts een schaduwbestaan heeft.

Als vierde betekenis is de eeuwigheid op te vatten als niet tot de natuur, niet tot de kosmos behorend, maar wel aanwezig. De idee eeuwigheid veronderstelt dan leven buiten de natuur. De aanwezigheid van één of meer eeuwigen. Zonder dezen is er buiten de natuur niets. Dan is de natuur de enige aanwezigheid. Met dezen bestaat de natuur naast of ondergeschikt aan de eeuwigheid. De eeuwigheid is niet ondergeschikt aan de natuur, want dan zou zij evenzeer te kennen zijn als de natuur en wellicht worden gekend.

Er van uitgaande dat de mens tot de natuur behoort, is de eeuwigheid door de mens niet redelijk kenbaar. Redelijk kennen blijft binnen de grenzen van de natuur, van de kosmos, voor zover van grenzen kan worden gesproken.

8.

Het redelijk denken komt op basis van uitgangspunten volgens regels van de logica tot conclusies. Redelijk denken berust dus op vooronderstellingen. Filosofie en wetenschapsbeoefening in vakgebieden doen dat ook. Verder zijn interesses, tradities en modes bepalend voor de vragen die wij stellen en de manieren waarop wij deze trachten te beantwoorden. Zo bestaan er binnen de verschillende filosofische deelgebieden en binnen de afzonderlijke wetenschappelijke, disciplines en subdisciplines verschillende onder andere op metafysische vooronderstellingen berustende benaderingen, methodes en gewoontes, paradigma's, die niet zelden onderling competitief zijn. Binnen het geheel van de economische wetenschappen zijn voorbeelden de Neoklassieke, de Monetaristische, de Keynesiaanse, de Institutionele en de Marxistische beoefening van het vakgebied, alle met verschillende vraagstellingen en benaderingen.

Veel wetenschappelijke kennis is dus niet universeel, maar paradigmatisch van aard. Vroeger, na het doorbreken van de wetenschapsbeoefening op empirische grondslag werd, behalve van vakgebieden als rechtsgeleerdheid en moraal, van de wetenschap gezegd dat zij wetten ontdekte. Vervolgens groeide het onderscheid in formele wetenschappen zoals filosofie en wiskunde, empirische wetenschappen zoals natuurwetenschappen en sommige sociale wetenschappen en ontwerpwetenschappen zoals technische wetenschappen, geneeskunde en juridische wetenschap.

Inmiddels wint het inzicht veld dat naast de sociale- en maatschappijwetenschappen ook de wetenschappen die bèta worden genoemd paradigmatisch zijn. De twintigste eeuwse doorbraken hebben dit gestimuleerd. Met name de onverenigbaarheid van de twee grote theorieën; de kwantumtheorie en de relativiteitstheorie. De mogelijkheid natuurkundige verschijnselen tegelijkertijd op te vatten als massa en als golfverschijnsel, dat is energie. Licht opgevat als een stroom deeltjes verklaart en voorspelt de verschijnselen even goed als licht opgevat als een elektromagnetisch golfverschijnsel, als radiogolven met bepaalde golflengtes. Het probleem is dat deze twee opvattingen elkaar uitsluiten.

De wetenschap wordt niet meer geacht natuurwetten te ontdekken. Als dynamisch proces van kennisvermeerdering is zij met haar steeds wisselende patronen als de

wolken, is gezegd. Ook wordt wel betwijfeld of zoiets als natuurwetten bestaat. Is het niet het menselijk streven orde te leggen in de chaos die de kosmos is?

De enorme technologische vorderingen die op basis van de kwantumtheorie en de relativiteitstheorie zijn gemaakt, hebben waarnemingen en metingen mogelijk gemaakt die tot voor kort ondenkbaar waren. Met behulp van geavanceerde telescopen en anderen waarnemingsinstrumenten in de buitenaardse ruimte, in banen om de aarde of door middel van verre ruimtereizen door onbemande sondes. Een en ander ondersteund door fijnzinnige en geavanceerde computertechnologie. Nu worden verschijnselen waargenomen die tot voor kort onbekend waren en waarvan sommige volgens de bestaande theoretische inzichten niet kunnen. Zoals het zo goed als zekere feit dat het heelal niet leeg is.

Het huidige model van de kosmos berust op drie pijlers. De donkere materie, de donkere energie en inflatie. Alle drie feitelijk grote onbekenden.

De donkere materie, die ongeveer een kwart van de waarneembare kosmos uitmaakt en de donkere energie, ruim tweederde daarvan, houden ons universum in balans en verklaren waarom het versneld uitdijt. Samen vormen ze een onbekende donkere zee, waarop de zichtbare materie, planeten, sterren en sterrenstelsels als een ijl schuim drijven. En dan de inflatie, die de minieme kiem, een toevallige kwantumfluctuatie in het niets, zou hebben opgeblazen en zo het begin van onze kosmos zou hebben gevormd. Maar als dat één keer gebeurde, kan het net zo goed vaker, vonden fysici al gauw.

9.

Theorema's, denkbare verklaringen voor waargenomen verschijnselen, ja de menselijke verbeelding waaruit het inzicht voortkomt, zijn onderhevig aan de geest van de tijd. Dit zien wij als wij sommige theoretische concepten uit geheel verschillende wetenschapsgebieden die in de zelfde tijd zijn ontstaan naast elkaar leggen. Een voorbeeld hiervan is de kinetische gastheorie van Boyle en Gay-Lussac uit de klassieke mechanica in relatie tot het algemeen evenwichtstheorema van Walras uit de algemene economie. Allebei ontstaan rond 1880, allebei een deterministisch verhaal met een evenwicht als eindtoestand. Ervan afgezien dat de kinetische gastheorie over het gedrag van gasmoleculen spreekt en het algemeen evenwichtstheorema over dat van rationeel handelende atomistische economische subjecten, twee vrijwel identieke verhalen.

10.

De Canon spreekt van schepping door de logos, vertaald als door het woord, eveneens betekenissen dragend als logica, samenhang, orde. Zij zegt dat God de Eeuwige is, in de eeuwigheid en dat Hij de Schepper is van hemel en aarde, dat is van de natuur, de kosmos. Hij is zelf het leven en daarmee de bron van alle leven, buiten de natuur en daarbinnen.

Dit metafysisch paradigma vooronderstelt dat God is, creatief, redelijk en actief handelt en dat Hij zichzelf en Zijn wil aan de mens bekend heeft gemaakt in de Canon. Deze is daarmee Zijn woord. Voor Christenen de Bijbel. Voor Joden de Thora en de Profeten. Voor Moslims de Koran.

Voor het antwoord op de vraag naar de oorsprong van het leven betekent dit, dat God die is. Dat het leven dus afkomstig is van buiten de natuur, van buiten de kosmos. Dat het leven van God afkomstig, door Hem gegeven is. Dat Hijzelf de levensbron is.

11.

Selectie leidt tot variatie. Dit gegeven is vanuit onze ervaringen met het plantaardig en dierlijk leven op aarde algemeen bekend. Het is letterlijk sinds mensenheugenis de basis van iedere gewasveredeling en ieder fokprogramma en daarmee van de landbouw als menselijke activiteit. Ook in de Canon wordt dit vanaf de oudste tijden voluit erkend. Dat het verschijnsel evolutie bestaat, is dus op zichzelf geen onderwerp van discussie of reflectie.

Anders ligt het met het antwoord op de vraag naar de oorsprong van het leven. Evolutie als metafysisch paradigma vooronderstelt niet zozeer dat God niet bestaat. Het verklaart dit irrelevant door het uitgangspunt dat het leven niet van buiten de natuur afkomstig, maar daarbinnen ontstaan is. Op nog niet verklaarde wijze moet dit zijn gebeurd onder invloed van de omstandigheden zoals deze op de planeet aarde of elders in de kosmos heersten en heersen. Vanuit het verlichtingsparadigma dat de natuur in haar geheel redelijk kenbaar is, wordt er van uitgegaan dat het leren kennen van het ontstaan van leven een kwestie is van wetenschappelijke onderzoekinspanning en vooruitgang en dus slechts een kwestie van tijd.

12.

Over de redelijke aanvaardbaarheid van afzonderlijke metafysische paradigma's, zoals hier aan de orde, valt binnen een gekwalificeerd forum te discussiëren. Over de keuze van één te aanvaarden paradigma bij verschillende kandidaten veel moeilijker. De argumenten van de aanhangers van een bepaald paradigma zijn gewoonlijk niet uitsluitend redelijk van aard. Zij berusten dikwijls mede of zelfs in hoge mate op traditie en geloof. Dit geldt in zeer sterke mate voor de beide hier genoemde metafysische paradigma's aangaande de oorsprong van het leven; buiten de natuur, de kosmos, of daarbinnen? Schepping of evolutie? Of nog indringender en verstrekkender: Is er wel of niet sprake van orde? Als er geen God en dus geen schepping is, bestaat er dan wel zoiets als natuurlijke orde? Of moet dan worden uitgegaan van absolute chaos en louter toeval, zoals in Nietzsche's Nihilisme? Bestaat er werkelijk zoiets als orde en is deze van goddelijke oorsprong? Of is iedere orde en zelfs de tijd door de mens in de ordeloze chaos gelegd en bestaat deze slechts in de menselijke verbeelding?

13.

De keuze voor één van beide metafysische paradigma's is niet vrijblijvend, of uitsluitend van intellectueel belang. Het oorsprong paradigma dat wij aanhangen fungeert als fundament voor de moraal. Daarbij is het de gewoonte het eigen standpunt als moreel superieur te beschouwen.

De aanhangers van het scheppingsparadigma beschouwen zichzelf als gelovigen en degenen die niet in schepping en in God geloven beschouwen zij als ongelovigen. Gewoonlijk is de waarheidsclaim verbonden met het geloof. Wie eenmaal tot het inzicht is gekomen dat de Canon de waarheid bevat, zal daar ook naar willen leven. Dan is God die door haar spreekt de bron van wat schoon, waar en goed is. Ongelovigen erkennen dit niet, volgens gelovigen tot hun eigen eeuwige schade. De aanhangers van het evolutionair paradigma beschouwen zichzelf niet per se als ongelovigen. Er zijn er die wel ruimte willen laten voor het mysterie. Die wel geloven dat er iets is, dat er zoiets als een god bestaat, of zelfs dat God bestaat, maar evengoed aannemen dat de wereld door evolutie tot stand is gekomen. Hierin bestaan vele varianten; van een god die niet actief handelt tot een god die scheidt door middel van de evolutie. Dit laatste komt overigens ook voor onder aanhangers van het scheppingsparadigma. Hun voorstelling van het scheppingsproces varieert van een door God geleide evolutie tot Gods actieve scheppingsdaden in zes dagen. Parallel hieraan lopen de verschillende opvattingen ten aanzien van de ouderdom van het heelal en de aarde. Aanhangers van het Creationisme gaan zover te geloven dat God aarde en heelal heeft geschapen in de in de Canon genoemde tijdsduur van zes dagen (etmalen), met het oog op het oog miljoenen en miljarden jaren oude licht van sterren en sterrenstelsels en al.

De aanhangers van het evolutionair paradigma zijn merendeels, in wisselende mate, verlichtingsaanhangers. De mens is een redelijk individu, wiens handelen door het door de rede verlichte verstand bepaald wordt of in ieder geval bepaald moet worden. Het tijdperk van de goden, van God en van de religie is voorbij. De mens is vrij geworden van de geestelijke banden van kerk en clerus van vroeger, evenals van de economische en fysieke banden van de vroegere feodale heersers. En zijn leefomgeving, de wereld en de natuur, is niet het domein van een god waarvan je nog maar moet afwachten of hij wel echt bestaat en zo ja, of hij zich ermee bemoeit en wat dan zijn bedoelingen zijn. Wereld en natuur zijn met het door de rede verlichte verstand te kennen. Het doorgronden van alles wat is en het tot stand brengen van vrede en welvaart voor allen is dus eerst en vooral, zo niet uitsluitend een kwestie van het redelijke verstand en van verlichte redelijkheid.

In het scheppingsparadigma is God de Schepper van hemel en aarde en van de mens. Zijn wil is de bron van de moraal en wij kennen Zijn wil uit de Canon. In het evolutionair paradigma is het leven binnen de kosmos ontstaan en uiteindelijk geresulteerd in de mens. Daarmee is de mens overwinnaar in de struggle for life; superieur gebleken in het natuurlijk selectieproces. Als wij al van schepping kunnen spreken, dan heeft de mens zichzelf geschapen en het bovendien niet slecht gedaan. Dan is hij ook zelf de bron van de moraal, want er is geen andere. Aanhangers van dit paradigma stellen, in de traditie van het verlichtingsdenken, dat hun standpunten wetenschappelijk onderbouwd zijn. En voor zover het wetenschappelijk bewijs nog niet definitief is geleverd, bijvoorbeeld betreffende de afstamming van de mens, vertrouwen zij dat dit zal gebeuren en hoogst waarschijnlijk zeer binnenkort.

Voor zover kennis betreffende onze menselijke afkomst op wetenschappelijke resultaten berust, spreken wij, in navolging van Nietzsche, van 'herkomst'. Voor zover er sprake is van mythologie, ook in de zin van teksten in de Canon, spreken wij, eveneens in navolging van Nietzsche, van 'oorsprong'.

14.

Binnen de natuur kunnen wij onderscheid maken tussen leven en het leven. Met leven bedoelen wij leven als fenomeen, de aanwezigheid van de verschijnselen van leven. Dit kan in het algemeen zijn; op een bepaalde plaats, op aarde, mogelijk elders in de kosmos. Dit kan ook specifiek zijn; in een bepaald exemplaar van een bepaalde soort dier of plant, in een bepaalde mens.

Met het leven bedoelen wij het zijn van een bepaald exemplaar van een bepaalde soort of van een bepaalde menselijke persoon. Bij personen kunnen wij ook spreken van de existentie. Het leven is verbonden met de kalender. Het bestaat gedurende een bepaalde periode. Het is eindig, heeft een cyclisch karakter en verloopt gefaseerd.

Eindig wil zeggen: met begin en einde. Het leven begint op een bepaald tijdstip en eindigt op een bepaald (later) tijdstip. Het bestaat dus gedurende een bepaalde periode. Het tijdverloop tussen het tijdstip van het begin en dat van het einde. Als deze tijdstippen en de periode ertussen binnen de gemeten tijd vallen, kunnen ze worden benoemd in jaartallen en eventueel datums. Indien ze daar niet binnen vallen, kunnen ze soms worden gereconstrueerd uit voorhanden wetenschappelijke data, bijvoorbeeld aan de hand van jaarringpatronen of met koolstof 12 datering. Indien ook dat niet, dan zijn ze onbekend, maar daarmee nog wel waar.

Cyclisch wil zeggen: volgens de regelmatige zich herhalende gang van natuurlijke patronen en processen. Volgens de natuurlijke klok. Zoals dag en nacht, de omloop van de maan om de aarde, de jaargetijden. Bij ieder stadium van de afzonderlijke cycli behoren bepaalde activiteiten, gedragingen, situaties en toestanden. Waken en slapen, bij dag en nacht, evenals voedsel tot zich nemen en activiteiten en werkzaamheden. Bepaalde soorten werkzaamheden en activiteiten gedurende de maand en de week. In de natuur alles dat behoort bij de verschillende jaargetijden, specifiek per soort. Voor de mens bijvoorbeeld de landbouwcyclus, evenals die van verschillende soorten bezigheden en productie gedurende het jaar.

Gefaseerd wil zeggen dat de cycli elkaar niet identiek opvolgen, maar dat er sprake is van een ontwikkelingsgang. De ontwikkelingsfasen zijn: bevruchting en geboorte, groei, volwassenheid, rijping, veroudering, sterven. Bij iedere levensfase behoort een specifieke toestand. Een opvolgende fase kan al wel intreden terwijl de voorgaande nog niet is afgesloten. Maar een opvolgende fase kan niet eindigen alvorens de voorgaande afgesloten is.

Op soortniveau bestaat het leven uit de in de tijd steeds opvolgende cyclische gang van komen, zijn, gaan van de opvolgende generaties. Op het niveau van een enkel exemplaar, of wat de mens betreft afzonderlijke individuele persoon, is het zijn respectievelijk de existentie één enkele gang die de fasen doorloopt en die zowel in zijn geheel als per fase tot afronding moet komen.

Misschien is het wat de mens betreft beter om te spreken van voltooiing.

15.

Analoog aan het onderscheid in leven en het leven kunnen wij ook onderscheid maken in tijd en de tijd. De tijd is dan verbonden aan het leven. In plaats van de

existentie spreken wij ook van het tijdelijke, het leven van een bepaald persoon dat gedurende een bepaalde (of bestemde) tijd bestaat of heeft bestaan. Tijd in de zin van tijdverloop gemeten volgens de kalender. Het interval, of wellicht beter: de integraal van de fasen van iemands leven. Dit is het tijdelijke zijn of het zijn in de tijd. Want ook nadat het leven van de persoon in de tijd is geëindigd, blijft diens naam en wat er verder van hem of haar bekend is, verbonden met zijn of haar tijd van leven. Niet alleen dat hij of zij heeft geleefd, hoe lang hij of zij heeft geleefd en wanneer dat ongeveer moet zijn geweest, maar precies in de bekende tijd. Volgens de kalender, van toen tot toen, in de jaartelling waarin wij tellen. En daardoor verbonden met zijn of haar eigen tijd, waarover wij nog veel meer kunnen weten. Zo kan een bepaald uniek persoon in de eigen tijd worden geplaatst en gekend, bijvoorbeeld door middel van een biografie.

16.

Het vorderen van de wetenschap op verschillende terreinen heeft steeds geavanceerdere methoden en technieken opgeleverd voor oudheidkundig onderzoek en datering. De DNA-technologie draagt hieraan eveneens veel bij. Hierdoor zijn de wetenschappelijke inzichten betreffende de geschiedenis en ontwikkeling van de aarde en die van de mens snel vooruitgekomen. Dit betekent wel dat de geschiedenis van de mens de laatste jaren regelmatig is herschreven, evenals die van de kosmos als geheel.

Toch is onze herkomst nog grotendeels een geheim gebleven. Nog slechts zeer ten dele is onze oorsprong wetenschappelijk ontraadseld en overgegaan in herkomst. Staat aan onze oorsprong de Schepper? Of de aap?

Intussen zijn binnen het verlichtingsparadigma fundamentele vragen te stellen. Deze hebben niet zozeer betrekking op de betrouwbaarheid van dateringsmethoden en -technieken. Daarvan kan worden verwacht dat ze steeds verder zullen verbeteren. De meer fundamentele kwesties hebben betrekking op de tijd zelf. Met name de vraag naar de constantheid van kosmische parameters over zeer lange tijd, over miljarden jaren. Zoals: Is het aannemelijk dat de halveringstijden van onder andere koolstofisotopen gedurende al die tijd constanten zijn? Is het aannemelijk dat gedurende al die miljoenen en miljarden jaren van haar bestaan de omlooptijd van de aarde om de zon constant is geweest? Dus: Heeft een aardejaar altijd even lang geduurd? Of: Heeft de aarde wel gedurende haar gehele bestaan haar omloop om de zon gehad, of is zij van elders gekomen? En zo ja, wat kan dat dan betekenen voor het bepalen van haar ouderdom in huidige aardejaren? En een etmaal; is het aannemelijk dat gedurende al die tijd de aarde in een constant tempo om haar as heeft gewenteld? Dit temeer gegeven het bekende feit, dat de poolas van plaats is veranderd. En de hoek van de poolas in het zonnestelselvlak? Wat meten wij eigenlijk als wij menen de tijd te meten?

En een kwestie vanuit het scheppingsparadigma: Als er op grond van de Canon van moet worden uitgegaan dat de toestand waarin de schepping zich bevindt en wij mensen ons bevinden door onze schuld onvolmaakt is geworden, wat kunnen wij dan redelijk weten over onze herkomst? Is die schepping, de aarde, de natuur dan wel in staat haar geschiedenis door middel van fossielen en andere artefacten aan ons mee te delen en zijn wij wel in staat deze te lezen? Dus los van de vraag naar

wetenschappelijke methoden en technieken ook hier de fundamentele verlichtingsvraag: is de natuur ten diepste redelijk kenbaar?

Deze vraag is algemeen onvermijdelijk geworden. Misschien, heel misschien, is de natuur fundamenteel onkenbaar. Dat mag tegenwoordig hardop worden gezegd. Het is des te dringender indien wij ons bewust zijn van onze driedimensionale beperktheid. Indien wij het antwoord niet kunnen geven op de vraag hoeveel dimensies er zijn, maar dat antwoord hoogst waarschijnlijk groter dan drie en met de tijd mee groter dan vier luidt, dan is daarmee een indicatie gegeven betreffende de redelijke onkenbaarheid van de natuur.

17.

In het evolutionair paradigma is de oorsprong van leven materieel. Het zijn de processen tijdens de aardegeschiedenis of in ieder geval binnen de kosmos die tot het ontstaan van leven hebben geleid. Die uit chemische en fysische processen biochemische en biofysische processen hebben doen voortkomen. Hoe dit precies heeft plaatsgevonden is nog niet ontraadseld. Wel wordt regelmatig geclaimd er dicht toe te zijn genaderd. En soms ook dat onder speciale omstandigheden uitgevoerde experimenten tot het ontstaan van leven hebben geleid. Overtuigend is dit alles nog niet.

In het evolutionair paradigma bestaat ieder levend wezen uitsluitend uit een ingewikkeld samenstel van biofysische en biochemische processen. Dit geldt ook voor de mens. Neuro-wetenschapsbeoefenaren en andere onderzoekers claimen dit met steeds grotere stelligheid, vooral op grond van de snel toenemende kennis van onze hersenen en hun werking. Ons handelen, beleven, weten, geloven, denken, voelen, ons hele zijn, onze existentie bestaat uit die processen en wordt erdoor bepaald. Wij zijn ons brein. Als wij ons fysisch niet goed voelen, zijn dit verstoringen van de processen in onze hersenen. Als wij ons wel goed voelen, functioneren deze processen naar behoren. De processen passen zich aan bij onze omstandigheden en zelfs bij onze gedragingen. Als wij gedurende bepaalde tijden bepaalde gedragingen blijven vertonen, komt de neiging daartoe tenslotte in onze genen terecht. Voorbeeld hiervan is stereotiep rolgebonden speelgedrag van kinderen. Meisjes spelen met poppen, jongens met auto's. Als wij maar lang genoeg iets dergelijks van ze verwachten, zal dit op den duur het normale gedrag worden en ook zo overerven.

Anderen, biologen, stellen dat alle levende organismen en dus ook wij mensen eigenlijk niets anders zijn dan de verpakking van onze genen. De functie van ieder levend organisme, dus ook die van ons mensen, is het doorgeven van de genen aan de volgende generatie. Wat in stand blijft zijn de genen. Deze zijn het die leven en voortleven. De organismen waarin zij dit doen zijn slechts omhulsel. Na gebruik, dat is na de voortplanting, is dit feitelijk niet meer nodig en kan worden afgedankt en weggegooid. In biologisch opzicht heeft de mens zijn en haar werk gedaan na het verwekken en krijgen van nageslacht en het grootbrengen daarvan, zo ongeveer rond het vijftigste levensjaar. Dan kan het lichaam verouderen en tenslotte sterven.

In het scheppingsparadigma is het leven niet binnen de kosmos ontstaan. Het is van eeuwige oorsprong; gegeven van buiten de kosmos. Of beter: het is door God de Schepper in Zijn schepping gelegd. Leven is verbonden met de geest, die uit de

Geest van God is. Dit geldt voor alle leven, maar er is hiërarchie. Planten staan hoger dan bacteriën. Dieren staan hoger dan planten. De mens staat bovenaan. In de Platoonse ontologie worden zijnstrappen onderscheiden, gescheiden door ontologische discontinuïteiten; dode materie, leven, bewustzijn, zelfbewustzijn. Zelfbewustzijn is kenmerkend voor de mens. Hij is in staat tot denken over het denken. Tot denken aan niet hier en niet nu. Zich plaatsen voor te stellen waar hij hier niet is en tijdstippen die het nu niet zijn. Hij is ongelukkig en hij weet het, zoals Pascal dit menselijk zelfbewustzijn heeft benoemd.

De mens kan zich het niet zintuiglijk waarneembare voorstellen door herinnering en verbeelding. Niet hier en niet nu. Vroeger, later, elders, anders. En het niet zijnde door verbeelding en creativiteit. Fantasie, dromen. Hij is in staat tot redelijk denken en tot het daardoor kennen. Hij is in staat tot liefhebben, geloven en vergeven. Hij kent de moraal. Hij is in staat tot scheppen van en beginnen aan iets nieuws. Hij is drager van de geschiedenis, die volgens Schopenhauer begon toen de mens zich bewust werd van tijd en plaats, dus toen zijn zelfbewustzijn ontwaakte. Hij is ook drager van de toekomst, die hij niet kan kennen, maar waarvoor hij wel moreel verantwoordelijk is, door de zorg voor zijn nageslacht.

In het scheppingsparadigma is dit alles verbonden met de menselijke aard; het naar Gods beeld geschapen zijn. De levende geest van God Zelf in zich hebben. Daarbij is ieder mens een individu. Alle mensen zijn gelijk. In ieder mens is een met de individuele persoon verbonden essentie aanwezig. Dit is de ziel, die tevens drager is van de individuele geest, van de individuele identiteit. In de Joodse traditie wordt gezegd: de ziel is het mysterie van de individuele vrije wil.

De ziel is niet fysisch of chemisch verbonden met de natuur. Wel is zij tijdens het individuele leven aan de natuur gebonden. Zij treedt in bij de bevruchting en zij treedt uit bij het sterven. Zij is van eeuwige oorsprong, door God geschapen, van God gegeven en zij keert bij de dood terug tot God.

In het evolutionair paradigma is de afwezigheid van de ziel, het niet bestaan ervan, voorondersteld.

18.

In het evolutionair paradigma functioneert leven en het leven in ieder geval op aarde en mogelijk ook elders in de kosmos. Eindig, cyclisch en fasegewijs functioneert het en ontwikkelt het zich op microniveau en op macroniveau gedurende de loop der tijd. Voor zover wij kunnen spreken van betekenis, is deze gegeven door de mens. Onder invloed van zijn eigen processen, binnen de grenzen van de evolutionaire categorieën. Tijd en de tijd is relatief. Zij is een bijzonder geval van alle hoger dimensionale manifestaties van tijd, binnen de kosmos.

'Ergens in een hoek van de kosmos wentelt een planeetje om haar eigen as en beweegt zich al wentelende in een ellipsvormige baan om een niet al te grote ster. Daar is toevallig leven ontstaan. Dat heeft zich ontwikkeld tot verschillende vormen, met binnen die vormen veel verschillende soorten. Daar leven gedurende een fractie van de tijd wezens die zoiets hebben uitgevonden als redelijk denken en redelijk kennen. Het is slechts heel even, dan is het voorbij. Alles gaat door zoals het ging, maar dat deed het toch al.

Wij komen nergens vandaan en zijn nergens naar op weg. Wij zijn alleen in de kosmos, op ons ruimtescheepje aarde. Wij moeten het zelf doen, want anders gebeurt het niet.' (vrij naar Nietzsche)

In het scheppingsparadigma vormt leven de verbinding tussen eeuwigheid en tijd. Het leven vormt de verbinding tussen de eeuwigheid en de tijd. God de Schepper heeft alle levende wezens per soort hun tijden toegemeten. Ook de individuele mens heeft Hij zijn en haar tijd toegemeten.

19.

Van dode materie kan worden bepaald hoe oud deze is, indien een ander dan die materie zelf dat op een zeker ogenblik in de eigen tijd en volgens de eigen kalender wil weten.

Leven en bewustzijn zijn er gedurende een bepaalde tijd geweest.

En zelfbewustzijn heeft dat zelf geweten; is zich dat zelf bewust geweest. Is zich bewust geweest van tijdelijkheid, vergankelijkheid en tijdgebondenheid van het eigen leven.

Het gesteente heeft zijn gestolde ouderdom bewaard.

De bomen hebben hun achtereenvolgende jaren geregistreerd.

De bomen en de dieren hebben hun artefacten achtergelaten.

De mens heeft jaren, eeuwen, tijdperken door de kalender benoemd en gekend.

Collectief, door kennis op schrift vast te leggen en te bewaren. En individueel, niet alleen voor de mensheid als geheel of delen daarvan, maar ook voor de eigen individuele persoon. De individuele persoon kent zijn en haar eigen tijd. De mens heeft de loop der tijd gemaakt tot geschiedenis.

20.

Geschiedenis is meer dan feiten en gebeurtenissen in een vroegere tijd. Haar betekenis is een belangrijk deel van de cultuur van groepen, volken en naties.

Geschiedenis krijgt betekenis door de manier waarop feiten en gebeurtenissen uit het verleden worden verondersteld met elkaar verbonden te zijn, door het historisch proces. Hoe kijken wij daar tegen aan? Enige paradigma's:

- De menselijke geschiedenis is een lineaire keten van oorzaken en gevolgen. Deze zijn in beginsel materieel, dat wil zeggen logisch samenhangend en dus beredeneerbaar.
- De menselijke geschiedenis is een cyclisch proces, dus zij herhaalt zich eindeloos. In de loop der tijd doen dezelfde of soortgelijke gebeurtenissen of proposities zich steeds opnieuw voor, tenzij dit door menselijk toedoen wordt verhinderd. Wie niet van de geschiedenis leert, is genoodzaakt haar over te doen.
- De menselijke geschiedenis is een dialectisch proces, zij ontwikkelt zich via tegenstellingen naar een gedetermineerde stabiele eindsituatie. Zoals bij het historisch materialisme van de Marxisten, waar de klassenstrijd tenslotte uitloopt op de ineenstorting van het kapitalisme, 'de grote Kladderadatsch' en daarna de klasseloze maatschappij.
- Er is geen proces, de menselijke geschiedenis is een reeks toevalligheden waarin wij achteraf een lijn willen zien. Maar die lijn is het product van onze eigen menselijke geest, van onze verbeelding, van ons eigen denken, zoals iedere orde, wet of tijd. Vandaar verschillende paradigma's, die onderhevig zijn aan de opportuniteiten en modes van cultuur en politiek.

- De menselijke geschiedenis is de analogie van een organisch proces. Tijdperken en culturen komen op, groeien, bloeien, vervallen en gaan ten onder. Zo ook de menselijke geschiedenis als geheel. De wereld heeft gelijkenis met een organisme. Zij wordt steeds ouder en wat wij in onze tijd waarnemen kunnen wij opvatten als tekenen van verval.

21.

Wij kunnen de menselijke geschiedenis niet stilzetten of vasthouden. Wij kunnen haar ook niet overdoen en niet terugdraaien. De menselijke geschiedenis herhaalt zich niet eindeloos. Zij heeft ook niet een procesmatig bepaalde afloop in een gegeven stabiele eindsituatie. Evenmin eindigt zij zomaar in het niets, waarin zij ook is begonnen, als zij al ooit begonnen is. Nee, de loop der tijden gaat één richting uit, als een klok, net als het leven. En net als in het leven moeten wij de fase waarin wij zijn onderkennen en in zichzelf waarderen. Een volwassen mens is geworden wat hij of zij is vanuit de kindertijd en zal normaal gesproken zich verder ontwikkelen tot in de ouderdom, waarna het leven eindigt. Zo ook de menselijke geschiedenis, de geschiedenis van een bepaalde entiteit, collectiviteit of organisatie, de geschiedenis van een bepaald tijdperk of een bepaalde cultuur of beschaving. Ooit was zij een kind, zij heeft haar onschuld verloren, is volwassen geworden en heeft nu de ouderdom bereikt. Zo is er sprake van meerdere geschiedenissen, die elkaar ten dele opvolgen, maar in het geheel een willekeurig patroon vormen.

22.

In het scheppingsparadigma is God de Schepper van de hemel en de aarde. De Schepper van de gehele kosmos en van alles wat er buiten Hemzelf is in de eeuwigheid. Van Hemzelf weten wij binnen de grenzen van dit paradigma slechts dat Hij is. Wat wij meer van Hem weten ontleen wij aan de Canon. Naast het vele andere bevat deze ook persoonlijke getuigenissen van ontmoetingen en ooggetuigenverslagen.

Dat God de Schepper is van de kosmos, van de natuur in de ruimste zin, betekent dat deze het resultaat is van Zijn wil en creativiteit, dat Hij daarin Zijn geest heeft gelegd. Zoals een kunstenaar doet met zijn kunstwerken, een ingenieur met zijn ontwerpen, een wetenschapsbeoefenaar met zijn vraagstellingen, hypothesen en theorieën, een ondernemer met zijn bedrijf en een professional met zijn praktijk. Zo weerspiegelt alles en weerspiegelen alle levensvormen en levende wezens de geest van God, of zij zich dit bewust zijn of niet. Aangenomen wordt wel dat in de natuur en in levende wezens, in ieder geval in de hogere soorten, iets is dat Gods aanwezigheid bemerkt en Zijn stem herkent.

De mens heeft het vermogen dit niet slechts te kunnen, maar zich van zijn Schepper bewust te zijn. De mens kan in de Canon door zijn Schepper worden geleerd, onder andere aangaande de moraal. De mens kan weten in een geschapen werkelijkheid te leven. Waarin zowel leven in al zijn verscheidenheid als dode materie de geest van de Schepper in zich heeft en in die zin bezielde is. De mens kan zijn Schepper in persoon kennen.

23.

Selectie leidt tot variatie. Dit is een bij de mensheid bekend feit sinds het begin van het beoefenen van de landbouw en wellicht zelfs al van daarvoor. Dat zoiets als evolutie bestaat, is dus gemeengoed. Evolutie als verschijnsel is onomstreden. Het evolutionair paradigma is dat niet. Het kan onderwerp zijn van een filosofisch discours. Het houdt in, dat door het verschijnsel evolutie de gehele veelsoortigheid van leven is bepaald, inclusief de mens, nadat leven door middel van biochemische processen op aarde, of in ieder geval binnen de kosmos was ontstaan. Het meest kenmerkende aan dit paradigma is niet de werking van het evolutionair proces op zichzelf, maar het materialistische uitgangspunt ten aanzien van het ontstaan van leven. Dit ontstaan is een natuurlijk proces. Het voltrekt zich binnen de natuurlijke omgeving, onder bepaalde specifieke omstandigheden. Dit proces is kenbaar en in beginsel herhaalbaar. Het kan zich opnieuw voltrekken, zodra ingrediënten, omgeving en omstandigheden hiertoe geschikt zijn. Door het verwerven van de kennis hiervan moet het voor de mens dus in beginsel mogelijk zijn leven te doen ontstaan; leven te maken.

Dit laatste is overigens onder de aanhangers van het evolutionair paradigma geen gemeengoed. Teilhard de Jardin verdedigde bijvoorbeeld het standpunt dat leven weliswaar binnen de kosmos is ontstaan, maar dat daarvoor een uniek momentum noodzakelijk is geweest. Dit momentum kan zich slechts één keer gedurende het bestaan van de kosmos voordoen, als gevolg waarvan de transitie waardoor leven is ontstaan niet herhaalbaar is. Maar ook in zijn zienswijze is het evolutionair proces begonnen met het ontstaan van leven binnen de kosmos. En op aarde met het op aarde binnentreden van leven.

24.

Evolutionisme is de morele dimensie van het evolutionair paradigma. De tot norm verheven kans- en selectietheorie aangaande ontstaan en ontwikkeling van leven. Een seculier paradigma, een seculier oorsprong verhaal. Want ook de aanhangers hiervan zijn niet bij machte de laatste vraag naar het ontstaan van leven redelijk te beantwoorden. De aanwezigheid van oermaterie kan niet als zodanig gelden.

Daaraan moet nog een antwoord vooraf gaan.

Een stap verder geldt evolutionisme als levensbeginsel. De struggle for life, de ononderbroken rivaliteit en het vermogen tot aanpassing aan steeds wijzigende omstandigheden, zien als kwaliteit, als superioriteit van de overlevende soort of variant, of van het overlevende individu. Daarmee heeft deze zijn 'zijn', zijn noodzaak bewezen; zichzelf geschapen. En heeft dat bovendien goed gedaan, want anders zou hij niet hebben overleefd.

In een nog extremere vorm is dit een morele kwaliteit. Hij is er. Hij moet er zijn. Hij mag er zijn. Als enige. Hij is niet slechts superieur gebleken in natuurlijk opzicht, maar ook in moreel opzicht. Hiermee wordt de struggle for life tot het natuurrecht van de sterkste. En vervolgens tot de basis van de moraal.

Evolutionisme als moreel beginsel betekent erkenning van het recht van de sterkste als moreel uitgangspunt, als basis van het recht. En van het maatschappelijk en economisch bestel. Dit laatste bijvoorbeeld door de gedurende al enige decennia door de aanhangers van de Rational Expectations-school verkondigde leer dat de

markt altijd gelijk heeft. Als ideologische basis voor de wijd verbreide Neoliberale politiek.

Ook het scheppingsparadigma kan in extreme vorm ontaarden in opvattingen en standpunten die neerkomen op gedogen of zelfs erkennen van het recht van de sterkste. Met name bij uitverkiezingsideeën en legitimatie van standsverschillen, geweldmacht en geldmacht.

Het recht van de sterkste is fundamenteel in strijd met iedere vorm van rechtsstaat, die als uitgangspunt heeft dat alle mensen gelijk zijn en dat het recht van de sterkste moet worden beteugeld. Door de wet, het recht en overheidsdwang, desnoods met gelegitimeerd geweld. De sterke mag sterk zijn binnen de grenzen van wet en moraal. De feodale macht, de geweldmacht, de geldmacht; de samenleving stelt grenzen. De overheid moet deze grenzen handhaven; de zwakke beschermen tegen de sterke. Zie ook de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

Dit is een kwestie van civilisatie. Noodzakelijk om arbeidsdeling door te voeren en een geordende samenleving te vormen, met een hoger welvaartsniveau dan noodzakelijk voor het voortbestaan. Volgens Norbert Elias en zijn navolgers is civilisatie eerst en vooral een kwestie van afnemende machtsverschillen. Naar mate het civilisatieproces voortschrijdt, worden onderlinge menselijke verhoudingen en activiteiten steeds minder bepaald door verschillen in macht, in welke zin dan ook. En steeds meer door gedragscodes, taboes, regels, gewoontes en tradities. Hiertoe behoort ook het recht in feitelijke en formele zin.

Erkenning van het recht van de sterkste in welke zin dan ook, betekent ontcivilisering. Betekent afnemende beschaving en toenemende barbarij.

25.

Een tiental jaren geleden was het idee van een 'intelligent design', de vraag of er een intelligent ontwerp kan schuilen achter de kosmos, onderwerp van een korte maar hevige controverse in politiek en media.

De vraag of door middel van redelijk denken aannemelijk te maken is dat er een intelligent ontwerp schuilt achter de kosmos en de natuur, kan onderwerp zijn van een filosofisch discours. Het gaat dan om de vraag naar de redelijke aannemelijkheid of aanvaardbaarheid van een metafysisch paradigma. Dergelijke debatten horen niet thuis in de politiek. Het heeft eveneens weinig zin ze in de media te voeren en al helemaal niet als er geen gekwalificeerde deelnemers zijn.

Geloven is niet redelijk. Het is, net als de liefde, een zaak van het hart. Geloven is voor alles relationeel. Een persoonlijke band met God, die alles heeft geschapen, ook onszelf. In relatie tot het redelijke is geloven een tegen beter weten in.

De gelovige heeft geen behoefte aan een filosofische onderbouwing van de schepping. Daarin kan hij alleen geloven en dat is ook genoeg. De werelden van het geloof en die van de rede en het redelijk denken zijn twee verschillende, ieder met hun eigen legitimiteit, die naast elkaar bestaan.

26.

Vanuit de verschillende paradigma's kijken wij verschillend aan tegen de relatie tussen mens en natuur.

1. De mens is deel van de natuur en neemt daarin zijn in het evolutionair proces zelf veroverde plaats in.
2. De mens heeft zich door het evolutionair proces vanuit de natuur losgemaakt en is boven haar komen te staan. Dit is gebeurd door de grote transities, zoals beheersen van vuur, beoefenen van landbouw, technologische revoluties.
3. de natuur en de mens zijn geschapen werkelijkheid. De mens is rentmeester over de natuur.

De relatie tussen mens en natuur is er een van interactie. De mens is niet deel van de natuur en willoos onderhevig en overgeleverd aan haar processen. De mens staat ook niet boven de natuur, om met haar te handelen naar zijn goeddunken, op lange of, meestal, korte termijn. De natuur is niet zijn eigendom, hoewel hij dat wel schijnt te menen, zoals tenminste uit zijn gedrag en handelen ten aanzien van haar valt op te maken.

27.

Cultuur is daar waar wij mensen onze omgeving naar onze behoeften en wensen hebben ingericht, of waar deze als gevolg van onze aanwezigheid of activiteiten is veranderd. Natuur is daar waar dit niet het geval is. Sommigen zien hierin een antithese. Vooruitgang of juist achteruitgang.

De relatie tussen cultuur en natuur, tussen mens en natuur is ernstig verstoord. Daarover is de consensus algemeen. Geleerden vestigen de aandacht op de enorme snelheid waarmee de mens gedurende de allerjongste fasen van de evolutionaire ontwikkeling het aanzien van onze planeet Aarde heeft veranderd. Als wij de evolutie uitdrukken in een schaal op een klok gedurende een etmaal, dan gaat het om de laatste 20 seconden of zo. Daarom wordt het huidige geologische tijdperk wel aangeduid met de term het Antropoceen.

Wetenschapsbeoefenaren zoals bijvoorbeeld de Amsterdamse socioloog Joop Goudsblom, kenmerken dit proces in navolging van Norbert Elias in termen van machtsverschillen. Sleutelmomenten tijdens zijn evolutie zijn bepalend voor het ontstaan en steeds toenemen van het machtsoverwicht van de mens over zijn natuurlijke omgeving. Zulke sleutelmomenten zijn: toen de mens leerde met vuur om te gaan en zelf vuur te maken; toen de mens de landbouw ging beoefenen en zijn voedsel niet langer hoefde te verzamelen en niet langer als jager zijn prooi hoefde te volgen en de industriële revoluties en de technologische ontwikkelingen waarmee deze nog steeds gepaard gaan. Anderen definiëren ook andere sleutelmomenten, zoals bijvoorbeeld toen de mens leerde zijn voedsel te koken, waardoor hij een veel groter rendement van zijn voedsel verkreeg en zijn spijsvertering veel sneller en efficiënter werd dan die van andere soorten, met name die van andere primaten zoals bijvoorbeeld de chimpansee. Deze laatste moet bijna de hele dag eten om voldoende voedingsstoffen binnen te krijgen en besteedt de rest van zijn tijd aan voortplanting. Het enige waaruit zijn leven iedere generatie weer bestaat, is in stand houden van de soort. En dat terwijl 99 procent van zijn genen gelijk is aan die van de mens.

Wat is er dan in de verre oertijd gebeurd met sommige aapachtigen of met slechts één, met de menselijke oervoorouder? Was hij, zoals wel is geopperd, als naakte aap evolutionair eigenlijk mislukt, fysiek onvoldoende in staat zich te verdedigen en dus te zwak om te overleven? Was hij wellicht afkomstig uit een voor hem veilige omgeving, waar hij niet had kunnen blijven en waarnaar hij niet kon terugkeren? Kon

hij wellicht iets anders, iets nieuws, iets leren wat hij eerder niet kon? Is hij er wellicht daardoor toe gekomen zich voor zijn verdediging en vervolgens voor de jacht te bedienen van stenen gooien en met stokken slaan? Om zich te voeden met vlees en om zijn kwetsbare vachtloze lichaam te beschermen en verwarmen? En zich daarbij in de savanne op te richten of zich in het woud uit de bomen neer te laten en rechtop te gaan staan en lopen? En vervolgens tot het maken van steeds betere hulpmiddelen en werktuigen? Wie deze het best kon maken en gebruiken, overleefde het best. Daarbij bood leven in groeps-/stamverband betere mogelijkheden tot bescherming, tot samenwerking en vervolgens tot arbeidsdeling. Werd zo zijn achterstand op andere soorten een voorsprong, zeker toen hij leerde met vuur om te gaan? Kwamen streven naar vooruitgang en emancipatie hem zo in de genen te zitten? Waarom leerde hij dit alles wel en nauw aan hem verwante andere soorten zoals de chimpansee niet? Of moeten wij naast ontwikkeling ook denken aan de mogelijkheid van degeneratie?

Als je wilt weten wat dat betekent, machtsverschil, zei Goudsblom in een achtergrondartikel in NRC Handelsblad, najaar 2008, met als belangrijk thema het toen aanstaande Darwin-jaar 2009, dan moet je in dierentuinen gaan kijken. Daar zitten andere en steeds meer soorten achter de hekken en zij zijn er nog zolang de mens dat wil.

28.

En stel nu eens dat alle andere soorten dan de mens tenslotte alleen nog zouden kunnen voortbestaan in gevangenschap. En dat er ook alleen nog door de mens gekweekte gewassen en geplante bomen zouden zijn. Hoe vrij zou de mens dan zelf nog zijn? Stel je hem bijvoorbeeld eens voor aan boord van een ruimteschip op een zeer verre reis dat niet, of in ieder geval niet tijdens het leven van de generatie aan boord, naar de aarde kan terugkeren en hij dus volledig afhankelijk is van de door hemzelf geschapen en in stand gehouden omgeving. Zou hij dan niet de gevangene van zichzelf geworden zijn? Is de mens het nu dan niet zelf die zijn eigen vrijheid bedreigt? Vrijheid is niet alleen een moreel, maar ook een sociaal en omgevingsafhankelijk begrip. Levensafhankelijk begrip, omdat leven voorwaarde is voor vrijheid, voor in vrijheid leven en niet andersom. De mens kan niet zonder zijn planeetgenote de natuur. De relatie tussen natuur en cultuur moet er een zijn van synthese.

29.

Kan zij, de natuur, zonder haar planeet- of kosmosgenoot de mens?

Zal er op aarde, in de kosmos, ooit een na de mens zijn? Na degene die God en de moraal heeft gekend? Die rentmeester van de natuur was, in naam van haar en zijn Schepper?

Zal de evolutie verder gaan na de mens? Kan de natuur dan wellicht een volgend, hoger stadium bereiken?

Zal zij ooit opnieuw een intelligente soort kunnen voortbrengen? Dat is dezelfde vraag als die of zelfbewustzijn en redelijk denken uniek zijn voor de mens. Indien ja, dan is hij de kroon op de Schepping, of het eindpunt van de evolutie.

Maar hoe zal de mens dit zelf ooit redelijk weten?

30.

Indien er niets is, indien het is zoals de nietsisten zeggen, dan is er geen eerste oorzaak. Want dan is er geen God, die de eerste oorzaak van alles is.

Wat betekent dan kennis, die immers vragen en doorvragen naar de oorzaak van verschijnselen is?

Dan zijn het ware, het schone en het goede relatief. Volgens Paul van Tongeren bestaat er dan geen waarheid, geen schoonheid en geen rechtvaardigheid.

Dan bestaat er ook geen geheel, waarvan wijzelf en alles in onze omgeving deel uitmaken.

Dan bestaat er geen kennis.

Aanhangers van het Nietsisme vertellen wel de chaostheoretische parabel van de 'blind watchmaker'; een blinde die een horloge wilde maken, gooide een handvol kleine stukjes metaal net zo lang in de lucht totdat ze als horloge terugvielen op de grond. Natuurlijk, de kans dat zoiets gebeurt is onnoemelijk klein, maar als je maar vaak genoeg gooit zal het een keer gebeuren. Zo is het in de evolutie ook en zo is de mens dan tenslotte ontstaan. Kosmisch gebeurt het zo ontzagwekkend veel keren, dat zelfs de allerkleinste kans eens wordt gerealiseerd. Dat is het beginsel van de evolutie.

De centrale gedachte is dat die kans aanwezig is. Dat in het toeval de mogelijkheid van een horloge besloten ligt. Dat alles wat is, slechts het product is van louter toeval.

Dit is een paradigma. Een vooronderstelling van het denken, een axioma, een geloofsuitspraak. Deze luidt: Alles is toeval en in het toeval liggen alle mogelijkheden besloten en de realisatiekans van een bepaalde mogelijkheid is wellicht onmetelijk klein, maar groter dan nul.

Hier tegenover kun je een ander paradigma stellen: Dat in het toeval een groot maar begrensd aantal mogelijkheden besloten ligt. En uitsluitend die, waarvoor niets anders dan de gegeven handeling (van in de lucht gooien van de gegeven ingrediënten) en geen enkele andere bewerking of ingrediënt nodig is.

Evolutie voltrekt zich op basis van natuurlijke selectie. Soorten passen zich aan onder invloed van natuurlijke of omgevingsomstandigheden zoals licht, temperatuur en dergelijke, alsmede factoren als aanwezigheid en gedrag van natuurlijke vijanden. Steeds heeft de best aangepaste de grootste kans om te overleven en zich voort te planten.

Deze en dergelijke factoren zijn niet van toepassing op materialen zodanig, dat deze zich zouden ontwikkelen in de richting van onderdelen van horloges of andere apparaten of gebruiksvoorwerpen. Dit gebeurt onder invloed van kunstmatige selectie en eventueel bewerking. Hiervoor is creativiteit, denken, een idee nodig. De mens onderscheidt zich van andere soorten door het gebruik van voorwerpen als werktuigen en wapens. En vervolgens door bruikbare voorwerpen zoals stenen en stokken niet meer slechts te vinden, maar steeds betere werktuigen en wapens te ontwerpen en te produceren.

31.

Slechts het bestaande, dat wat in ieder geval is gedacht, kan als mogelijkheid in het toeval besloten liggen. Het niet, niet meer of nog niet bestaande kan dat niet. Iemand die niet in leven is, kun je niet toevallig op straat tegenkomen. Iets dat er niet is, kun je niet toevallig vinden. Hoe vaak je ook gooit met een zuivere dobbelsteen, je zult nooit zeven gooien. Of iemand moet hebben gedacht bij één of meer bepaalde zuivere dobbelstenen minstens één van de aanwezige waarden door zeven te vervangen en dat ook hebben uitgevoerd of laten uitvoeren. Deze persoon moet het zich hebben voorgesteld terwijl het in de dagelijkse werkelijkheid, in de wereld van alledag nog niet bestond.

Het bestaande ontstaat door het denken, door te worden gedacht, door de idee. De verbeelding stelt het zich voor. In de verbeeldende geest ontstaat de idee. Daar bestaat zij, totdat zij naar buiten treedt in de wereld van alledag en zich daar verder ontwikkelt of verder wordt ontwikkeld. Zoiets als een horloge is het resultaat van verbeelding, van creatief denken. De verbeeldende geest heeft het zich voorgesteld toen het in de wereld van alledag nog niet bestond. Het is het gevolg van een willen, een antwoord op een vraag, een oplossing voor een probleem. De kans dat dit zonder denken door louter toeval tot stand komt is nul. Dus hoe vaak de blinde werper de stukjes metaal ook in de lucht gooit, zij zullen niet als horloge op de grond vallen. Hoe wanhopig hij het wellicht ook zal blijven proberen.

Noem dit Creativisme, of het paradigma van de verbeelding. Dat is niet slechts geloven in de schepping, maar de overtuiging dat voor een ontologische, intellectueel-technologische of kunstzinnige discontinuïteit, voor een doorbraak of transitie, scheppend vermogen, verbeeldingskracht en denken nodig is. Evenals voor alles wat als uitvinding kan worden gekwalificeerd. Voor creatieve activiteit is een verbeeldende geest nodig. Dit is kennelijk waarmee de mens zich sinds de verre oertijd van andere soorten, ook van andere primaten heeft onderscheiden.

Zouden de stukjes metaal op zeker ogenblik toch als horloge op aarde terugvallen, dan ligt deze mogelijkheid kennelijk reeds besloten in het bestaande. Maar waarom dan uitsluitend deze mogelijkheid? Dan zullen de stukjes metaal ook als heel wat andere voorwerpen en apparaten op aarde kunnen terugvallen. Dan liggen alle mogelijkheden besloten in het bestaande en bestaat er geen creativiteit. Dan zal al het ongekenne eens bij toeval tevoorschijn komen, indien er slechts tijd van leven is. Of er is toch sprake van goddelijk ingrijpen, dat de stukjes metaal tot horloge vormt.

32.

De traditionele houding van gelovigen tegenover de wetenschap en redelijk denken is ontkenning en afwijzing. De wereld is zoals zij in de Canon is beschreven of zoals men deze interpreteert en wie iets anders beweert, op grond van wat dan ook, is een ketter en zondigt zeer. Aanvankelijk keren de gelovigen zich dus tegen wetenschappelijke inzichten, zoals de geschiedenis veelvuldig heeft laten zien en zoals in onze dagen nog steeds gebeurt. Naar mate de zogenaamde nieuwe wetenschappelijke inzichten terrein winnen, breder worden aanvaard en onomstotelijker lijken, schuiven ook de gelovigen schoorvoetend aan. Maar zo wordt de wereld waarin God volgens hun beeld de macht heeft wel steeds kleiner. Dit is een van de vier belangrijke argumenten waarmee de stelling is onderbouwd dat de religie van steeds minder betekenis wordt. Dat de moderniteit de religie langzaam maar zeker geheel zal doen verdwijnen.

Vervolgens is er bij veel gelovigen sprake van gescheiden werelden. Dit zien wij regelmatig bij gelovigen die bèta-wetenschapsbeoefenaren zijn en ook wel bij medici. Zij scheiden de wereld van hun professionele activiteiten van die van hun geloofsleven. Zij leven in twee werelden, met waterdichte schotten en vaak ook in gescheiden sociale omgevingen.

33.

Onder andere in zijn lezing voor het Nexus-instituut te Tilburg op zaterdag 15 maart 2008, heeft Jürgen Habermas, tot ontzetting van sommigen onder zijn gehoor en elders, de opvatting naar voren gebracht dat wij inmiddels leven in het tijdperk van het post secularisme. Dat de argumenten die gewoonlijk worden gehanteerd ter adstructie van de zienswijze dat de religie in het leven van individuen en in het maatschappelijk leven van steeds minder betekenis is en wordt, inmiddels zijn achterhaald. Dat deze hele zienswijze dus is achterhaald.

In zijn visie is de moderniteit in hoofdzaak een maatschappelijk, een wereldwijd discours. Een voortdurende redelijke communicatie, uitwisseling van zienswijzen en standpunten. Gericht op consensus, maar het bereiken daarvan is niet noodzakelijk, zelfs niet te verwachten. Het discours zelf, de dynamiek is belangrijk. Na 11 september 2001 rees bij hem het vermoeden dat bepaalde, met name religieuze delen van de wereldbevolking zich als deelnemers aan het wereldwijde discours uitgesloten zouden kunnen voelen. Dat de consequentie van deze ingrijpende gebeurtenis wellicht moest zijn: een hernieuwd erkennen van de religie als deelnemer aan het proces dat de moderniteit is. Dit werd versterkt door vragen rondom de unieke aard van het mens zijn, gestimuleerd door de steeds verdergaande genetische technologie. Vooral de pretentie wellicht ooit mensen te kunnen maken.

Volgens Habermas kan het enge verlichtingsdenken niet langer worden beschouwd als uitsluitend richtinggevend voor de verdere maatschappelijke ontwikkeling. Niet langer kan worden verwacht dat het redelijk denken en de wetenschap en technologie er tenslotte in zullen slagen op alle vragen antwoorden te vinden en dus de grondslagen te leveren voor de wereld waarin wij leven, met vrede, welvaart en welzijn voor allen. In toenemende mate zal de religie daar haar plaats weer in innemen.

Ook de aanhangers van het verlichtingsdenken en het verlichtingsideaal moeten bereid zijn tot reflectie over hetgeen zij voor waar houden, op straffe van in fundamentalisme te vervallen. Evenzeer als de gelovigen die zij dit plachten en nog steeds plegen te verwijten. Ook zij kunnen niet heen om de fundamentele vragen betreffende de (redelijke) kenbaarheid van de natuur. En om het gegeven dat de rede niet vanzelf naar de moraal voert. De rede is neutraal, om niet te zeggen onverschillig. Zij ondersteunt alles; goed en kwaad.

Niet langer kunnen verschillende etnische en religieuze bevolkingsgroepen geacht worden te integreren in de opvattingen van de aanhangers van het enge verlichtingsdenken. Integreren betekent immers aanpassen aan degenen die de cultuur bepalen en meedoen op hun voorwaarden. In plaats daarvan moeten wij veeleer gaan denken in termen van emancipatie. Wij moeten ervan uitgaan dat de samenleving wordt gevormd door verschillende groeperingen die de regie voeren over hun eigen leven en die hun eigen beslissingen nemen. In toenemende mate zal het uitgangspunt van maatschappelijke ontwikkeling en beleid moeten zijn, dat

wegen moeten worden gevonden voor vreedzaam samenleven, samenwerken en gezamenlijk bouwen aan de gemeenschappelijkheid van de samenleving van al deze groeperingen, die overigens zeer van elkaar verschillen.

34.

In ons mensen is de meerheid. Naast elkaar het gelovig weten door de openbaring zoals vastgelegd in de Canon en de uitleg daarvan en het redelijk denken en daardoor kennen en kunnen. Evenals van het musiceren, de muze en de kunst van het vertellen, de beeldende kunst, de verbeeldende geest die nieuwe ideeën doet ontstaan en vormt, de fantasie met verhalen en sprookjes, verschijnselen die paranormaal worden genoemd, waaronder misschien zelfs magie, het liefhebben en geloven en de persoonlijke omgang met God. Dit alles beschouwt de gelovige als de grote talenten die de Schepper ons heeft gegeven. Waarin de mens geschapen is naar Zijn beeld. Dit is dus in zijn totale volheid in ons aanwezig, zonder dat er sprake is van een synthese, als gevolg van het feit dat de schepping in onvolmaaktheid besloten ligt. De synthese moet de individuele persoon zelf zijn. Of beter; steeds meer worden. Voortdurend aan blijven werken. Door het leven heen steeds naar op weg zijn zonder ten volle te bereiken.

Harmonie tussen alle facetten van het menszijn moet dus voortdurend worden nagestreefd. Maar is lang niet altijd aanwezig of bereikbaar. Zo kan er ook disharmonie zijn tussen wat wij van harte geloven en wat wij door redelijk denken en wetenschappelijk onderzoek weten of begrijpen. Die toestand is dan voorlopig zo en wij moeten er aan werken daarin vooruit te komen. Zonder tekort te doen aan afzonderlijke facetten van het menszijn. Het redelijk denken is dus volkomen vrij en moet niet op voorhand worden beperkt of gehinderd door wat dan ook. Proberen onszelf en de wereld waarin wij leven te begrijpen met het verstand, door middel van het redelijk denken is zeker goed en deel van onze menselijke opdracht. Tegelijk moet ons leven steeds meer zijn tot eer van God.

35.

Interessant is in dit verband het gestelde betreffende de plaats van de mens in de schepping Gods, zoals geformuleerd in artikel 2 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en opnieuw naar voren gebracht door dr. G. van den Brink in zijn oratie destijds als hoogleraar te Leiden. De idee dat de hele kosmos in alles is afgestemd op de mens, op zijn leven en op wat voor hem nodig is. Dat alle kosmische constanten nauwkeurig zijn afgestemd op de aanwezigheid en de levensbehoeften van de mens.

Dit wordt ook wel aangeduid als 'the finetuning of the universe'.

Dit beginsel zou verwant zijn aan het teleologisch godsbewijs van Thomas van Aquino.

Maar als het al zo is dat er sprake is van een nauwkeurige afstemming, van finetuning, kan deze ook het gevolg zijn van de perfecte aanpassing van de mens aan de omstandigheden op en rond de planeet waarop hij leeft. Uitgaande van de stelling dat de best aan de omgeving aangepaste soort of de best aangepaste binnen een soort het best overleeft, zou dit een aanwijzing kunnen zijn voor de juistheid van het evolutionair paradigma.

Empirie bewijst op zichzelf niets. De geest heerst over de materie. Het denken, de idee, staat boven de zintuiglijke waarneming, de intuïtie boven de observatie. Dat is het verschil tussen meten en weten. Voor weten zijn meten en waarnemen noodzakelijk, maar niet voldoende. De verklaring van gemeten en waargenomen verschijnselen is afhankelijk van het paradigma van waaruit je beschouwt en redeneert. Dezelfde verschijnselen worden bijvoorbeeld even goed verklaard en voorspeld vanuit de idee dat de zon om de aarde draait, als vanuit de idee dat de aarde om de zon draait. Een oude en heftige controverse, die inmiddels irrelevant is geworden. Door de wetenschap dat slechts van belang is dat hemellichamen ten opzichte van elkaar bewegen.

36.

Rede en religie moeten elkaar begrenzen, zoals kardinaal Joseph Ratzinger, de latere paus Benedictus XVI het uitdrukte, onder andere in zijn dialoog met Jürgen Habermas in 2004. Beide kunnen, bij onvoldoende tegenspraak, ontaarden in fundamentalisme, met funeste gevolgen. Daarvan dienen zij elkaar te weerhouden. Daarvoor dienen zij elkaar te behoeden.

Of, volgens Gerard Visser: De ware verlichting is dat de filosofie met achter zich de wetenschap, de kunst met achter zich de techniek en de religie met achter zich de moraal, zichzelf en elkaar niet alleen tot hun recht laten komen, maar versterken en tot hun ware zijn brengen door het centrum leeg te laten. Zodra een van deze tracht het centrum te bezetten, gaat het fout. Vroeger was dat de positie van religie en moraal. Tegenwoordig, in de enge verlichtingsopvatting, die van filosofie en wetenschap.

Tot veel is de wetenschap in staat, tot nog veel meer dan wij ons kunnen voorstellen. Toch is het een bepaalde en beperkte manier van met de werkelijkheid, met de wereld bezig zijn. Het vermogen tot redelijk denken is een immens talent en wezenlijk voor ons menszijn. Maar wij kennen door onze rede, door de wetenschap bepaalde dingen en wij kennen deze op een bepaalde manier. Er zijn heel veel dingen die in cartesiaanse zin onkenbaar zijn. Die anders gekend moeten worden.

Ook de wetenschappelijke schoenmakers moeten bij hun leest blijven. Daar ligt hun enorme kracht. Maar buiten haar eigen grenzen verkeert deze spoedig in speculatieve dwaasheid.

In de enge verlichtingsopvatting is de rede ook de bron van de moraal. Alleen zij stelt in staat tot het kennen van de waarheid en het redelijke is goed. Hoewel dit denken tot diep in het dagelijks leven en spraakgebruik is doorgedrongen, is het verre van onomstreden. De waarheid is meer dan uitsluitend datgene wat redelijk te kennen is. En de rede is amoreel. Het redelijke is niet vanzelfsprekend goed; soms is het ronduit kwaad van de ergste soort, ook als het er helemaal niet zo uitziet (Hannah Ahrend.).

37.

De geschiedenis en de toekomst.

De bewaarde tijd.

De geregistreerde tijd.

De getelde tijd.

De door de kalender benoemde en gekende tijd.
De eigen tijd.
Het eigen leven.
Bijzonder geval?

38.

De bomen staan. De bomen zijn. Ergens en ooit.
In de tijd de zichtbare en tastbare gestalte van de levensgang. Groei en ontwikkeling, tot volwassenheid komen, vruchtbaar zijn en vervolgens verval en tenslotte plaatsmaken voor de volgende generatie. Hun cyclische gang door de jaren symboliseert wat leven in de tijd is. Zo tonen zij hoe het leven gaat van gang tot gang, van komen, zijn en geweest zijn, komen, zijn en geweest zijn, komen, zijn en geweest zijn. Van het begin van de tijd tot aan het einde. Volgens het ritme van de natuurlijke klok.

De bomen staan. De bomen zijn meer. Door hun groei, door het zichtbare unieke patroon van hun jaarringen tonen zij de klimatologische omstandigheden van de afzonderlijke jaren gedurende welke zij hebben geleefd, er zijn geweest. En maken voor de mens vergelijking en datering mogelijk. Zo staan zij niet alleen in hun eigen tijd, maar in de tijd, in de getelde jaren, in de kalender.

Begon de geschiedenis toen de mens zich van tijd en plaats bewust werd? Toen hij had geleerd te denken aan niet nu en niet hier? Zich ooit en elders voor te stellen? Tijd en plaats horen bij de bomen, bij de natuur. Namen en getallen bij de mensen. En daarmee afstanden.

Waar en wanneer? Hoe ver? Hoe lang reeds? Hoe lang nog? Hoe lang sinds? Hoe lang tot aan?

39.

Wij bevinden ons in de ouderdom van wereld en menselijke geschiedenis, in ieder geval van onze westerse cultuur in ruime zin. Deze tijd is geworden wat zij is vanuit vroeger. Zij ontkent het verleden, vroeger niet, maar zij kan het verleden ook niet overdoen. Zij kan niet opnieuw vroeger worden. Zij kan niet op haar schreden terugkeren. Zij moet verder gaan door de tijd, totdat zij een staat van een zekere voltooiing zal hebben bereikt. De staat van vervulling, van volheid. Wat in de Canon de volheid der tijden wordt genoemd. En waarvan het spreekwoord spreekt als het zegt dat voor iets bepaalds de tijd rijp moet zijn. Het momentum.

En wat daarna?

Vanuit de verschillende paradigma's zal het antwoord op deze vraag verschillend zijn, voor zover zij relevant wordt geacht.

40.

Voor de gelovige zal het antwoord analoog zijn aan het antwoord op dezelfde vraag voor de individuele mens: bij het levenseinde de eeuwigheid. De mens is zelf geschapen en maakt deel uit van een geschapen werkelijkheid. Tot die werkelijkheid

behoort ook de natuur en de kosmos. Die werkelijkheid overstijgt de tijd. Zij is in de tijd en buiten de tijd in de eeuwigheid.

Bilthoven,
voorjaar 2011 – voorjaar 2018.